

RIK TORFS

TIJD
GEEST

The title 'TIJD GEEST' is rendered in a bold, black, sans-serif font. A graphic element resembling a clock hand with a circular tip is positioned over the text, pointing towards the 'J' in 'TIJD'.

*Een perspectief
op mens en tijd*

ERTSBERG

INHOUD

Inleiding	7
HOOFDSTUK 1	
Taboe	11
HOOFDSTUK 2	
Vooruitgang	23
HOOFDSTUK 3	
Tijd	37
HOOFDSTUK 4	
Geest	51
HOOFDSTUK 5	
Vrijheid van meningsuiting	67
HOOFDSTUK 6	
Universiteit	83
HOOFDSTUK 7	
Slachtofferschap	103
HOOFDSTUK 8	
Hoofdzonden	121
HOOFDSTUK 9	
Geloof en wetenschap	139
HOOFDSTUK 10	
Rasters	157
HOOFDSTUK 11	
Omgang met de tijdgeest	175
Literatuurlijst	195

HOOFDSTUK 1

TABOE

Altijd al wilde ik schrijven over de tijdgeest. Niet om een precies portret te schilderen van de periode waarin we leven. Hoe preciezer, hoe fouter allicht. Wel om zelf het leven beter te begrijpen. Wie erin slaagt de tijdgeest te zien en hem tegelijk even weg te denken, komt dichterbij de essentie van ons bestaan, durf ik te hopen. De tijdgeest is belangrijk – mensen zijn bij voorkeur geen vreemdelingen in hun eigen tijd – maar tegelijk verhult hij vragen die hem overstijgen. Hij maakt een heldere blik troebel. Die tijdgeest ontdekken en beschrijven helpt om met een zekere afstand naar de wederwaardigheden van de hedendaagse mens te kijken.

Hoe komen we de tijdgeest op het spoor? Dat gaat redelijk goed als we naar andere tijden kijken. Hoewel het moeilijk blijft. Gaf Napoleon Bonaparte (1769-1821) vorm aan de tijd, of schonk de tijd ons Napoleon? Allebei een beetje, leerde ik op school, en toen lette ik goed op. De Poolse schrijver Witold Gombrowicz (1904-1969) stelt gelaten vast dat echte individualiteit onmogelijk is. Mensen geven elkaar vorm door naar elkaar te kijken, zegt hij. Dat klopt. Iedereen is een kind van zijn tijd. Toch kan elk mens tegelijk de tijd beïnvloeden en misschien wel, samen met anderen, een

nieuwe richting uitsturen. Zonder Franse Revolutie was er als reactie erop geen Napoleon geweest. En zonder Napoleon zouden we niet spreken over de verworvenheden van de Franse Revolutie.

Hoe verder we teruggaan in de geschiedenis, hoe vrijer en vrijmoediger we haar kunnen interpreteren, hoe meer kans we maken om de tijdgeest op het spoor te komen. Met bovendien het vaak onderschatte praktische voordeel dat niemand die ons vanuit eigen ervaring zou kunnen corrigeren nog in leven is. De recente geschiedenis laat zich moeilijker onbevangen benaderen. De pijn is niet verteerd. De ontkenning van de Holocaust is in vele landen een misdrijf, precies omdat het niet gaat om een louter historisch feit. De uitlopers duren voort tot vandaag, er is vrees voor herhaling. Om dezelfde reden verwijzen velen naar de jaren dertig van de twintigste eeuw; ze leven verder. Wreedheden ontkennen van Romeinse bezetters ten tijde van Julius Caesar is dan weer niet strafbaar. Omdat ze daadwerkelijk tot een afgesloten tijdperk behoren, niemand zich door daden van toen persoonlijk gekwetst voelt. Mochten onze voorouders in die tijd al slachtoffers zijn geweest, dan zijn we het vergeten, niet het slachtofferschap als concept, wel onze voorouders. Anders vergaat het de 'tijdgeest' van de Holocaust-*Zeitgeist*, de oorspronkelijke term van de Duitse romanticus Johann Gottfried von Herder (1744-1803) klinkt bedreigender. Die blijft schemeren door het leven van vandaag, is nog altijd medebepalend voor de wijze waarop we denken.

Hoe kennen we de tijdgeest? Moeilijk. Alsof je, terwijl je door de vallei loopt, een volledig overzicht probeert te krijgen van de bergketen die je omringt. Echt perspectief ont-

breekt. En toch. Twee punten kunnen helpen. Reactionaire momenten. En taboes.

Het woord 'reactionair' heeft een onsmakelijke bijklank. Niemand wil het graag zijn. 'Vernieuwend', dat is pas wat. 'Visionair' klinkt nog mooier. De Nederlandse historicus Hermann von der Dunk (1928-2018) schreef evenwel: elke nieuwe tijd reageert tegen de vorige en is dus 'reactionair' in de letterlijke zin van het woord. Dat geldt voor kwaadheid op de Kerk wegens het seksueel misbruik door haar bedienaren, of voor tegemoetkomingen die de slachtoffers van het kolonialisme decennia of zelfs eeuwen later vragen. De slachtoffers, of hun nakomelingen.

In beide geciteerde gevallen speelt de *theorie van het uitgesteld leed*, die ik jaren geleden verder uitwerkte in Utrecht tijdens een symposium over seksueel misbruik in de Kerk. Wereldwijd groeide de woede. Het werd almaar duidelijker dat machtsverhoudingen de seksuele ontsporingen mogelijk hadden gemaakt en protest ertegen in de kiem wisten te smoren. Nu de Kerk in West-Europa als machtsfactor verslagen was, werd ze ter verantwoording geroepen voor haar wandaden uit het verleden. Dat gebeurde door de kinderen, kleinkinderen of verdere nakomelingen van de oorspronkelijke slachtoffers. Mensen die de Kerk op de korrel namen, hadden vaak niet zelf onder (machts)misbruik geleden, maar zochten vergelding voor het leed dat hun grootouders ondergingen.

Hetzelfde geldt voor het kolonialisme. Het Britse *Empire* roept vooral herinneringen op, het klapte na de Tweede Wereldoorlog in elkaar. De meeste koloniën waren twintig jaar na diezelfde oorlog onafhankelijk. De Portugese, zoals Angola en Mozambique, ietwat later, gezien het autoritaire

regime in Lissabon. Maar pas in onze tijd is volop sprake van verontschuldigen, financiële compensaties en andere herstelmaatregelen. Ook hier geldt dat de oorspronkelijke slachtoffers van het kolonialisme grotendeels overleden zijn, en het hun nageslacht is dat om vergoeding vraagt, jaren later, nu de koloniale grootmachten van weleer hun invloed op het wereldtoneel zijn kwijtgespeeld.

Kortom, de theorie van het uitgesteld leed heeft een bij uitstek reactionaire basis. Ze is niet 'vernieuwend'. Het leed was er vroeger ook. Maar het bleef lange tijd onuitgesproken omdat machtsverhoudingen een open gesprek erover verhinderden. Wie het leed had berokkend, stond te sterk. Pas wanneer die positie was afgebrokkeld, vele jaren later, ontstond ruimte voor het reactionaire moment zoals Hermann von der Dunk dat omschreef.

Het reactionaire moment kan, voor wie hegeliaanse denkmodellen verkiest, worden vertaald als de antithese die op de these volgt. Dat lijkt mij alvast niet onjuist. Voor een synthese, bijvoorbeeld met betrekking tot de positie van de Kerk, haar goede en minder goede kanten, is het vandaag te vroeg. Daarvoor blijven de emoties te sterk. Meer zelfs, het religieuze besef dat veel mensen eeuwenlang door het leven gidste, wordt vandaag meegesleurd in de negatieve maastroom die het instituut treft. Voor de meeste mensen in West-Europa blijft het op dit moment moeilijk om tussen het kerkinstituut en het geloof een helder onderscheid te maken. Niet de ratio, maar de emoties verhinderen dat. Hoe sterker die zijn, hoe moeilijker de rede het heeft. Denk maar aan ons eigen leven: het is zelden vruchtbaar om in een vlaag van woede beslissingen te nemen die enige duurzaamheid beogen. Om die reden is het voorbarig 'het einde van

de Katholieke Kerk' vast te stellen. Voor de tegenovergestelde gedachte ontbreekt op dit moment de noodzakelijke intellectuele ruimte. Elk moment van antithese heeft tijdelijk blinde vlekken.

Verbonden met het reactionaire karakter van de geschiedenis, zijn nieuwe taboes die altijd weer de kop opsteken en vorige taboes vervangen. Taboes zijn uitermate bepalend voor de tijdgeest. En er is niets mis mee; het is een hardnekkig misverstand van onze tijd dat het wél zo zou zijn. Waarom zijn mensen er dan tegen? Omdat het openlijk hebben en expliciteren van taboes hun zelfbeeld aantast, alsook hun prestige bij vooruitstrevende medemensen, bij de maatschappelijke voorhoede. Het is juist dat veel taboes de jongste decennia zijn verdwenen. Niet zolang geleden hoorden mensen te trouwen. Samenwonen zonder huwelijk was vies. Op echtscheiding rustte de vloek van de goegemeente. Wie er zich aan waagde en les gaf aan een katholieke school, mocht tot minder dan een halve eeuw geleden meteen een andere baan zoeken. De wetgeving die abortus verbood, onderging in haast alle westerse landen versoepelingen. Homoseksualiteit werd in onze contreien geleidelijk van elk stigma ontdaan, wat onder meer tot de erkenning van het huwelijk tussen mensen van eenzelfde geslacht leidde. Kortom, veel taboes die vijftig jaar geleden bestonden, zijn weggefallen of verdampt.

Dat betekent niet dat we in een taboeloze samenleving zijn terechtgekomen. Elke tijd trekt nieuwe grenzen. Racisme is sinds kort in veel landen strafbaar. Seksisme evenzeer. Daarbij gaat het om voorheen onbestaande strafrechtelijke bepalingen die de jongste decennia werden ingevoerd. Overigens krijgen taboes niet altijd gestalte in wetgeving. Ze

kunnen ook zuiver moreel van aard zijn. Dat geldt voor de problematiek rond mentale gezondheid. Velen, vaak jongeren, worstelen ermee en wachtlijsten bij psychologen zijn lang. Elke relativering van de problematiek wordt door patiënten zelf en door de samenleving met grote verontwaardiging moreel veroordeeld, onder meer door te verwijzen naar de hoge zelfmoordcijfers. Het is niet raadzaam het fysieke lijden (bijvoorbeeld een ongeneeslijke ziekte in een terminaal stadium) openlijk als erger te bestempelen dan het mentale lijden. Sommige mensen denken dat wel, maar als ze verstandig zijn en om hun reputatie in toonaangevende kringen geven, zwijgen ze en doen ze zedig aan zelfcensuur die ze desgevraagd met klem zullen ontkennen.

Het is duidelijk: oude taboes zijn door nieuwe vervangen, ook al dragen ze niet altijd de naam 'taboe', precies omdat het hebben van taboes iets voor bekrompen ouderwetse lieden is. Daarom worden nieuwe taboes mooi verpakt. Zo is er het zinnetje: 'Racisme is geen mening maar een misdrijf.' Dat klopt natuurlijk niet. Racisme is wel degelijk een mening, maar een mening die een misdrijf is. Het verbod houdt een beperking in van de vrijheid van meningsuiting, waar overigens niets mis mee hoeft te zijn. Mensenrechten zijn niet absoluut, hoewel uiteraard wel zo ruim mogelijk. Kortom, er bestaat een grote gêne om een taboe een taboe te noemen.

Nieuwe taboes ontstaan betrekkelijk vlug, het is vaak maar een kwestie van enkele jaren. Twee voorbeelden om dit te illustreren.

In 1977 ondertekenden verschillende Franse intellectuelen een brief waarin ze pleitten voor het decriminaliseren van seksuele contacten met minderjarigen. Onder hen bevonden